

Економічні науки: збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. – Серія “Регіональна економіка”. – Випуск 13 (51). – Редкол.: відп. ред. д.е.н., професор З. В. Герасимчук – Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2016. – 400 с.

УДК 332.14

Кондіус І. С., к.е.н., доцент;

Луцький національний технічний університет

ЕВОЛЮЦІЯ НОВИХ ТЕОРІЙ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

В статті розглянуті основні теорії регіонального економічного росту та розвитку. Систематизовані напрямки і школи теорій регіонального розвитку, розкрито їх зміст, встановлені основні фактори росту та розвитку, виділені сильні сторони та вказані недоліки нових теорій та моделей з позиції їх можливого застосування в реальних умовах соціально-економічних перетворень в країні.

Ключові слова: регіон, нові теорії, модель, економічний розвиток, ріст.

Kondius I.

EVOLUTION OF THEORIES OF NEW REGIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT

In the article the basic theory of regional economic growth and development. Systematized areas and schools theories of regional development, disclosed their content, set the main factors dew and Development, highlighted the strengths and deficiencies of new theories and models from the standpoint of their possible application in the real world socio-economic transformation in the country.

Objective – to establish the possibility of using models that are based on other theories in real terms over Ukraine.

Additional significance of the problem investigated, has need of systematization of modern economic theories and their correlation with the dominant paradigms of the world's socio-economic development.

The main stage of the conceptual study is theoretical study of foreign experience of regional economic development and convergence of models to identify the nature of the integration process and the nature of their origin.

Historically multiple theories of regional growth is divided into four areas: neoclassical theory of convergence theory of cumulative growth, new regional growth theory and other theories to explain individual private or regional development.

Analyzed new theories of regional development can establish some differences: the introduction of spatial factors as domestic sources of regional development and conditions of imperfect competition; the selection of a new factor - the effect of market volume or the degree of accessibility to the market as the main causes agglomeration; modernization of the traditional theory of production location due to the spontaneous formation of "center - periphery"; cyclical movement of production factors as the main reasons for the uneven economic development of

Економічні науки: збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. – Серія “Регіональна економіка”. – Випуск 13 (51). – Редкол.: відп. ред. д.е.н., професор З. В. Герасимчук – Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2016. – 400 с.

countries and regions; channel installation convergence differences of countries and regions by industrialization and expansion of peripheral volume markets or enhance accessibility to the market; establishing a growing impact on production services stand as one of the factors increasing differences in the pace of development between regions; study the emergence of agglomeration of positions of increasing returns to scale and concentration of production explain the origin or agglomerations from accidental shocks; classification of spatial lag or interference effects set to one of the important factors polarization and economic growth of the region.

The value of the above theories of regional development - the ability to solve using their specific problems arising in the development of regional economy, without the use of this general theories of growth. A common drawback for them is not including all the major industrial and spatial factors examined in the regional development.

Thus, the analysis of theories and models of regional economic development, the subject of which in one way or another is the disclosure of the nature of convergent relationship demonstrated their large number and variety, and they were created and tested on the concepts of development in various countries into account features of their economy and reached the level of socio-economic development. It eliminates the possibility of a direct application of foreign theories and models, requiring prior adaptation to the Ukrainian reality. Researched neoclassical theories and theories of convergence cumulative development are not mutually exclusive, many provisions are related and have similar features. For today's level of socio-economic development of Ukrainian regions, possible use of combined model, composed of theories cumulative direction - mutual cumulative causation, growth poles; nonclassical - convergence or convergence; New theories - spatial effects and others - raw materials and theories sectors.

Key words: region, new theories, models, economic development, growth.

Кондиус И. С.

ЭВОЛЮЦИЯ НОВЫХ ТЕОРИЙ РЕГИОНАЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В статье рассмотрены основные теории регионального экономического роста и развития. Систематизированы направления и школы теории регионального развития, раскрыто их содержание, установлены основные факторы росту и развития, выделены сильные стороны и указаны недостатки новых теорий и моделей с позиции их возможного применения в реальных условиях социально-экономических преобразований в стране.

Ключевые слова: регион, новые теории, модель, экономическое развитие, рост.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Невід'ємною складовою успішного розвитку регіонів України є ефективне функціонування соціальної та виробничої інфраструктури, що вимагає розширення фінансових можливостей державних і місцевих органів

влади. Додаткової значущості проблемі, що досліджується, надає необхідність систематизації сучасних економічних теорій та їх кореляція з домінуючими у світі парадигмами соціально-економічного розвитку.

Цілі статті. Метою написання даної статті – встановлення можливості застосування моделей, побудованих на основі нових теорій в реальних умовах функціонування регіонів України.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Першим етапом концептуального дослідження є вивчення зарубіжного теоретичного досвіду регіонального економічного розвитку і моделей конвергенції з метою виявлення сутності інтеграційних процесів та природи їх виникнення.

Історично в множині теорій регіонального зростання виділяють чотири напрямки: неокласичні теорії, теорії кумулятивного росту, нові теорії регіонального росту, інші теорії, що пояснюють приватні або окремі питання регіонального розвитку.

У 60-х роках ХХ століття з’явилися перші роботи з неокласичної теорії Дж. Бортса, Х. Зібберта, Р. Солоу, Т. Свана, Г. Менк’ю, Д. Ромера, А. Уейла, Р. Барро, Х. Сала-і-Мартіна, Р. Холла, Ч. Джонса. В основі теорії лежать основні правила виробничої функції із затухаючою та постійною віддачею масштабу, зближення або конвергенцією регіонів, міжрегіональної торгівлі, збалансованого росту та умови вільної конкуренції.

Опоненти неокласичної теорії висувають свою теорію поляризованого розвитку, в якій відстоюють позицію щодо розходження (дивергенції) регіонального розвитку, тобто прогнозується посилення асиметричності регіонів за економічними показниками.

Витоки теорії поляризованого економічного розвитку знайшли свої продовження у формуванні теорії кумулятивної причинної обумовленості Г. Мюрдаля, теорії прямого та зворотного зв’язку А. Хіршмана, нової економічної географії, теорії полюсів росту, центрів росту та канали його розповсюдження в просторовій економіці Ф. Перру, Ж.-Р. Будвіля, Ч. Шмідта, Д. Дарвента, Х. Р. Ласуєна,

П. Портъє, Ч. Шмідта, Д. Дарвента, утворення агломерацій і центральних міст Х. Річардсона, теорії «центр – периферія» Дж. Фрідмана, моделі інновацій та дифузії нововведень Т. Хегестранда і П. Хаггета, розвиток периферійних територій, моделі «вулкан» Х. Гірша, постійна віддача від масштабу, нерівномірний розвиток в умовах вільної конкуренції, теорії ігор У. Вавльза і Дж. Стігліца.

Імпульсом для розвитку нових теорій регіонального економічного розвитку стали дослідження в рамках нової економічної географії, які створили набір простих, хоча не досить переконливих моделей недосконалої конкуренції, нової теорії торгівлі та нової теорії росту. Багато з цих моделей ввібрали в себе положення неокласичної школи та теорії кумулятивного розвитку, доповнюючи їх деякими ідеями індустріальної школи (див. табл. 1).

До найбільш відомих представників нової хвилі теорії регіонального розвитку належать такі західні економісти та економіко-географи, як: П. Кругман, М. Фуджит, Т. Морі, С. Венаблес, Д. Пуго, Дж. Харріс, А. Пред, Р. Фіані, Г. Мюрдаль, А. Хіршман, А. Гільберт, Дж. Гаглер, Дж. Еллісон, Є. Глейзер, Д. Девіс, Д. Вайнштайн, Лунгель Інн. Широку популярність получили теорії ґруновані на зростаючому ефекті від масштабу в умовах недосконалої конкуренції такі як: нова економічна географія, нові моделі економічного росту, теорія агломерацій, центральних місць і випадкового росту. В своїх дослідженнях до просторових факторів росту автори відносять різні види ефектів від масштабу, транспортні витрати, мобільність факторів виробництва, агломерацію, просторові або багаточисленні ефекти взаємовпливу економічних факторів.

Теорія потенціалу ринку Дж. Харріса [1] є однією з перших базових теорій нової економічної географії, де він, проаналізувавши ступінь доступності ринку збуту в кожному окрузі США, стверджує, що розвинуті промислові регіони володіють високим потенціалом ринку і приходять до висновку: концентрація виробництва володіє функцією самовідтворення.

Таблиця 1

Еволюція нової теорії економічного регіонального розвитку

Теорія	Моделі	Прихильники	Сутність моделі	Фактори регіонального росту	Критичні моменти	Джер.
Теорія економічної географії	Модель потенціалу ринку	Дж. Харрісон	Потенціал ринку регіону обернено пропорційний віддаленості	- концентрація виробництва	- не дозволяють здійснювати пошук шляхів зближення міждержавних і міжрегіональних відмінностей в економічному розвитку	[2]
	Модель базового мультиплікатора регіонального доходу	А. Пред	Об'єм експортної бази і доля доходу, затраченого в регіоні, є зростаючими функціями розміру регіональної економіки	- збільшення ефекту масштабу на рівні підприємства, - розширення регіонального ринку	- модель працює тільки в масштабах країни, на регіональному рівні дає збій	[3]
	Формалізована модель Дж. Харріса і А. Прета	П. Кругман	Поєднання факторів: ефекту масштабу та об'єму ринка створюють агломерацію	- розмір ринку збуту, - зростаюча віддача від масштабу, - недостатня конкуренція	- ефект масштабу виключно на рівні фірми, - не вказує на канали конвергенції економічного розвитку	[4]
Теорія економічної географії і економічних моделей і концепцій нової економічної географії	Моделі модернізації традиційної теорії розміщення виробництва	Модифікація моделі фон Й. Тюнена	М. Фуджит, П. Кругман	промислове виробництво в місті, зростання потенціалу ринку в місті, - аграрне виробництво навколо центру	- рівновага з одним центром є стійкою якщо населення мале	[5]
			М. Фуджит, Т. Морі	як попередня модель, можливість зростання населення, - періодичне утворення нових міст	- періодичне утворення нових міст за рахунок збільшення населення	[6]
			М. Фуджит, П. Кругман, Т. Морі	економіка розглядається в складі декількох промислових галузей, - транспортні вузли є потенціалом розвитку ринку	- групи промислових галузей, - розвиток транспортних вузлів, - потенціал ринку	- ігнорування лінійної структури ринку Луша, - занадто спрощена, не враховує взаємозв'язки
	Моделі нового типу міжнародної торгівлі	Мод. ент. історич. географії	С. Венаблес	- існування циклічних процесів при наявності великих об'ємів проміжних товарів світ спонтанно самоорганізується в промислові зони, оточені аграрною периферією	- концентрація промислового виробництва, - зростання розміру ринку - зростаючий об'єм ринку, - індустріалізація, - скорочення транспортних послуг	- ігнорування нових форм просторової організації виробництва - ігнорування регіональних системи інновацій
Теорія економічної географії і економічних моделей і концепцій нової економічної географії	Модель П. Кругмана і П. Ромера	П. Кругман, П. Ромер,	агломерація виробничої діяльності територій, випадковий фактор виникнення агломерацій	- зростаюча віддача від масштабу, - неаконичні виробничої діяльності	- ігнорування нових форм просторової організації виробництва	[10]
	Модель економіки двох регіонів (Північ і Південь)	Р. Фіані	початкова ідентичність регіонів, - рівний доступ до однакових технологій	- зростаюча віддача від виробництва послуг, - інвестицій в регіон	- ігнорування регіональних системи інновацій	[11]
Теорія випадкового росту	Модель «ядро – периферія»	Г. Мюрдаль, А. Хіршман	- початок розвитку регіону пов'язаний з випадковим фактором випадкова концентрація продуктивності, - пряма залежність між розміром заводу і концентрацією промисловості	- високий рівень агломерації виробничої діяльності - виникнення агломерацій в результаті сильних випадкових шоків	- недооцінка ролі міжнародного впливу, - неврахування соціального аспекту регіонального розвитку	[12]
	Модель розміщення заводів	Дж. Еллісон, С. Глейзер	пряма залежність між розміром заводу і концентрацією промисловості	- переваги географічного розміщення, - витрати від агломерацій	- вузький спектр застосування	[13]
	Модель розподілу економічної активності	Т. Холмс, Стивенс, Д. Девіс, Д. Вайнштейн	відмінність концентрації економічної діяльності, - просторова диференціація економічної активності	- виникнення агломерацій	- не знайшла свого підтвердження в Японії	[14] [15]
	Модель локальної максимізації шоку	Х. Сіберт, Т. Дженсен	поліструктурний шок, конвергенція країнних систем, локалізація	- поліструктурна ідентифікація регіону	- не застосовується в країнах колишнього СРСР	[16]
Теорія просторових лагів	Економічна модель просторових лагів регіонального росту	Луенген Ін	розвиток регіонів залежить від просторових лагів або ефектів взаємовпливу, ефекти взаємовпливу збільшую продуктивність праці і капіталу	- розповсюдження технологій, - мобільність факторів виробництва і трансфертних платежів	- виведена на статистичних даних однієї країни, - недооцінка міжнародного впливу	[17]

Економічні науки: збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. – Серія “Регіональна економіка”. – Випуск 13 (51). – Редкол.: відп. ред. д.е.н., професор З. В. Герасимчук – Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2016. – 400 с.

На відміну від досліджень Дж. Харріса А. Пред побудував свою модель базового мультиплікатора регіонального доходу [3] де стверджує, що об’єм експортної бази і доля доходу, затраченого в середині регіону, мають бути зростаючими функціями розмірів регіональної економіки. Це значить, що якщо економіка регіону досягне достатньо великих масштабів, то вона може вступити в період кумулятивного росту, тобто приведе до подальшого зростання доходу, який викличе додаткове збільшення виробництва і т. д.

Основним недоліком цих моделей є те, що вони не дозволяють здійснювати пошук шляхів зближення міждержавних і міжрегіональних відмінностей в економічному розвитку.

П. Крегман формалізував теорії Дж. Харріса і А. Преда в одній моделі, де виявив закономірність, що поєднання двох факторів: ефекту масштабу та ефекту об’єму ринку створюють регіональну агломерацію. Основною причиною нерівномірного розвитку регіонів або їх просторової диференціації являється розмір ринку збуту.

Теоретичні дослідження в напрямку нової економічної географії проводяться в рамках двох підгруп моделей: 1) моделі модернізації традиційної теорії розміщення виробництва; 2) моделі нового типу міжнародної та регіональної торгівлі [11, с. 130].

Модифікація оригінальної моделі фон Тюнена (М. Фуджита і П. Кругмана) [5] передбачає з одної сторони концентрацію промислового виробництва в місті під впливом двонаправлених зав’язків, з другої – концентрація економічної активності в місті створює сплеск в тій точці кривої функції потенціалу ринку, де встановлюється місцезнаходження промислового виробництва. Проте, за думкою авторів, така рівновага з одним центром виявляється стійкою тільки в тому випадку, якщо населення достатньо мале.

М. Фуджита і Т. Морі в своїй моделі [6] використовують принципи попередньої моделі за відміною того факту, що вносять до неї додаткову умову: можливість зростання населення, що приводить до періодичного утворення нових міст, які вистроюються в одну лінію в просторі. Таку лінійну просторову

систему автори розглядають як одомірну версію теорії центральних міст Леша.

Розглянута модель отримала свій розвиток в дослідженнях М. Фуджита, П. Кругмана та Т. Морі. Автори встановили, що транспортні вузли генерують сплески функцій потенціалу ринку, які є «зернами» майбутніх міст.

До другої групи концепції нової економічної географії відносяться моделі нового типу міжнародної торгівлі: модель циклічного руху факторів та модель світової історії. Автор моделі циклічного руху факторів, Є. Венаблес стверджує, що може існувати циклічний процес, якщо існують проміжні товари, які виробляються в великих масштабах з врахуванням транспортних витрат. Досягнення цієї моделі полягає в тому, що в якості основних факторів неоднорідного розвитку країн та регіонів, автором виділені концентрація промисловості і особливо розмір ринку.

Для пояснення етапів побудови просторової світової історії, в якій поступове зниження транспортних витрат веде до спонтанного розділу світу на високооплачувані промислові центри та низькооплачувану аграрну периферію та подальшого збільшення доходів по мірі індустріалізації периферії П. Кругман, Є. Венаблес та Пугго використали модель Венаблеса, де пропонують альтернативну версію, в якій в якості рушійної сили виступає зростаючий об'єм ринку, а не зростаючий рівень економічної інтеграції.

Слабким місцем в розглянутих концепціях і моделях регіонального розвитку є умова гіпермобільності фактора робочої сили та недооцінка впливу інновацій, нововведень і рівня освіти на економічний розвиток країн та регіонів.

Аналіз теорій та моделей нової економічної географії виявив, що розвиток економіки в просторі за рахунок виникнення регіональної агломерації відбувається нерівномірно за типом «центр-периферія», та зумовлене зростаючою віддачею від масштабу, особливо від масштабу ринку, викликаного механізмом монополістичної конкуренції. При цьому відбувається деяке зближення міжкраїнної та міжрегіональної різниці економічного

розвитку завдяки індустріалізації аграрної периферії та зростаючому об’єму ринку або високій доступності ринку.

На відміну від теорії кумулятивного росту, в якій акцентується увага на факторі спадання та постійній віддачі від масштабу в теорії агломерації П. Кругмана, П. Ромера і Р. Фіані основу складає фактор зростаючої віддачі від масштабу. Згідно теорії агломерацій П. Кругмана [10], і П. Ромера основним фактором росту являється накопичення виробничої діяльності в окремих регіонах, які дають виграш підприємствам завдяки збільшенню своїх розмірів.

Р. Фіані [11] пропонує модель економіки двох регіонів (Північ і Південь), в якій автор висуває припущення, що в умовах високого заміщення капіталу і факторопослуг необхідно стимулювати інвестиції в регіон з найбільшим акцентом на сектор з низькими вимогами до фактора послуг і низьким впливом мультиплікатора на місцеву економіку.

В моделі «ядро–периферія» Г. Мюрдаля [12] і А. Хіршмана початок розвитку регіону пов’язаний із випадковим фактором. Причиною нерівномірного розвитку регіонів автори вважають високий рівень агломерації виробничої діяльності, викликаній зростаючою віддачею від масштабу. Недоліком даної моделі є: недооцінка ролі міжнародного впливу, недостатня увага соціальним аспектам регіонального розвитку, не враховується особливості розвитку конкретного регіону.

Альтернативне пояснення виникнення агломерацій представлено в теорії випадкового росту Дж. Еллісона і Є. Глейзера, Т. Холмса і Стивенса, Д. Девіса і Д. Вайнштайна, Х. Сіберта і Т. Джемса, які стверджували, що виникнення агломерацій пояснюється існування сильних випадкових шоків, які стали першим поштовхом для економічного розвитку деяких регіонів.

В моделі «асиметричного шоку» Х. Сіберт [16, с. 155], а пізніше і симетричного шоку в моделі «локальної максимізації» Т. Джемсен стверджують, що ендегенний шок спровокує екзогенний, який вплине на всі галузі суспільного життя ЄС. Запропонований Джемсом підхід можна використовувати для оцінки рівня регіонального сходження використовуючи ефективні

механізми та інструменти вирівнювання, а відтак і до визначення сутності регіональної політики.

В своїй економічній моделі просторових лагів регіонального росту Лунгень Ін [17] приходять до висновків: 1) важливим джерелом росту економіки є несільськогосподарські трудові ресурси, промислові товари, фіксовані активи та іноземні активи, 2) зростання провінцій сильно залежить від просторових лагів або чисельних ефектів взаємовпливів за рахунок розповсюдження технологій, мобільності факторів виробництва і трансфертних платежів, які приводять до подальшої поляризації регіонів, 3) ефекти взаємовпливу збільшують продуктивність праці і капіталу.

Слабкими місцями нової теорії регіонального розвитку являються: 1) недооцінка ролі міжнародного впливу і соціальних регіональних факторів; 2) ігнорування інновацій, нововведень та каналів їх розповсюдження, нових форм просторової організації виробництва – промислових та регіональних кластерів, ланцюжків додавання цін, економіки навчання і регіональної системи інновацій.

Поряд з неокласичними, кумулятивними та новими теоріями розвитку в західній економіці та економіко-географічній науці існує ряд так званих інших теорій регіонального розвитку, які вивчають лише окремі або часткові питання та не охоплюють всіх аспектів проблем регіонального розвитку. До таких теорій відносяться: теорії економічної бази Пітера Де Ла Курта та В. Самбарта, експертної бази Норта, секторів та гнучкої спеціалізації А. Фішера, Коліна Кларка, Дж. Фурастьє, сировинна теорія Х. А. Інніса, модель «витрати – випуск», деякі економетричні теорії регіонального розвитку Х. Річардсона, регіонально-секторальна модель А. Мокій і модель розміщення виробництва Я. Тирбенгена та Х. Боса, та ін.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз теорій і моделей регіонального економічного розвитку, предметом яких у тій чи іншій мірі є розкриття природи конвергентних відносин, продемонстрував їх велику кількість та різноманітність, причому вони були створені та протестовані на концепціях розвитку в різних країнах, що враховували особливості їх економіки та досягнутий рівень соціально-економічного розвитку. Саме це виключає можливість прямого застосування

Економічні науки: збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. – Серія “Регіональна економіка”. – Випуск 13 (51). – Редкол.: відп. ред. д.е.н., професор З. В. Герасимчук – Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2016. – 400 с.

зарубіжних теорій і моделей, потребуючи попередньої адаптації до умов української дійсності. Досліджені неокласичних теорій конвергенції та теорій кумулятивного розвитку не є взаємовиключаючими, багато положень є спорідненими та містять схожі риси. Для сьогоденного рівня соціально-економічного розвитку українських регіонів представляється можливим використання комбінованої моделі, складеної із теорій: кумулятивного напрямку – взаємної кумулятивної причинної обумовленості, полюсів росту; неокласичного – сходження або конвергенції; нових теорій – просторових ефектів і інших – сировинної та теорії секторів.

1. Пилипенко И. В., Конкурентоспособность стран и регионов в мировом хозяйстве. Теория, опыт малых стран Западной и Северной Европы. – Смоленск: Ойкумена, 2005. – 496 с.
2. M. T. Fujita M., Structural stability and evolution of urban systems // *Regional Science and Urban Economics*, 1996, 27; p.4 – 5.
3. Giesch H., Aspects of Growth Structural Change and Employment – F. Schumpeterian Perspective // *Weltwirtschaftliches Archiv*. 1979, Band 115. Heft. 4.
4. Venables A., The spread of industry spatial agglomeration in economic development. CEPR Working Paper №1354. 1997.
5. V. A. Krugman P., Globalization and the inequality of nations // *Quarterly Journal of Economics*, 1995. p. 110.
6. Siebert H., *Regional Economic Growth Theory and Policy*. Scranton, 1969.
7. Romer P., Increasing Returns and New Developments in the Theory of Growth // NBER Working paper. 1992. P. 3098.
8. K. P. Fujita V., When is the economy monocentric: von Thunen and Chamberlin unified // *Regional Science and Urban Economics*, 1995. 254.
9. S. J. Borts G. H., *Economic Growth in a Free Market*. New York, London, 1964.
10. Myrdal G., *Economic theory and under-developed regions*. - N. Y.: Harper & Row, 1957.
11. Fiani R., Increasing Returns, Non-Traded Inputs and Regional Development // *Economic Journal*. 1984. p. 308 – 323.
12. Krugman P., Increasing return and economic geography // *Journal of Political Economy*. 99. 1991. p. 483-499.
13. Firms: a Dartboard Approach // *Journal of Political Economy*. 105. 1997. p. 889 – 927.
14. Лунгэнь Ин., Экономический рост в Китае. Пространственно-экономический анализ. // *Пространственная экономика*, 2005. №1. с. 133 – 153.
15. Лунгэнь Ин., Экономический рост в Китае. Пространственно-экономический анализ. // *Пространственная экономика*, 2005. №1. с. 133 – 153.
16. Хаггер П. Пространственный анализ в экономической географии: пер. с англ. / под ред. В.М. Гохмана и Ю.В. Медведкова. – М.: Прогресс, 1968. 392 с.
17. Портер М., *Международная конкуренция*. – М.: «Междунар.отн.», 1993. – 896 с.